

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Филологиялық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3528

№ 1 (2021)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия

выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

О постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ30VPY00029268

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность

публикация материалов в области лингвистики, и языкознания

Подписной индекс – 76132

<https://doi.org/10.48081/MPRM4825>

Бас редакторы – главный редактор

Жусупов Н. К.

д.ф.н., профессор

Заместитель главного редактора

Анессова А. Ж., *доктор PhD*

Ответственный секретарь

Уайханова М. А., *доктор PhD*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Дементьев В. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Еспенбетов А. С., *д.ф.н., профессор*

Трушев А. К., *д.ф.н., профессор*

Маслова В. А., *д.ф.н., профессор (Белоруссия)*

Пименова М. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Баратова М. Н., *д.ф.н., профессор*

Аймухамбет Ж. А., *д.ф.н., профессор*

Шапауов Ә. Қ., *к.ф.н., профессор*

Шокубаева З. Ж., *технический редактор*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

***Б. А. Каримсакова**

Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті,
Қазақстан Республикасы, Ақтау қ.

ТӘКЕН ӘЛІМҚҰЛОВ – ҰЛЫ СУРЕТКЕР

Тәкен де өнер тақырыбындағы туындыларында өксікке шомылып өткен саңлақтарды бүгінгі қауымға танытумен бірге, солар арқылы бүгінді бүгінгінің өзіне танытсам деген мақсаттың белгілері көп. Жазушы мүсіндеп отырған суреткеріне тән шыны таза мінез байқатып, ерекше ыстық сезіммен сүйсіне қарайды. Жазушы арлы да, даусыз өнердің қай уақыт, қай кеңістіктен де биік екенін расқа жору үстінде, кешегі өткен шаңқанбоз саңлақтардың бүгінгі күн – қауым адамның еншілесі екенін танытады. Заманымен, тағдырымен емес, өмірге, еліне, жеріне деген құштарлығымен, талайымен емес, талантымен, суреткерлік ізденіс, толғанис-толғамымен еншілес екенін де танытады.

Т. Әлімқұловтың осындай сынышыл ойлары көп жазушының бойынан табыла бермейтін қасиет екені осыдан көрінеді.

Кілтті сөздер: Әдебиет тарихы, Т. Әлімқұлов, жазушы, суреткер, әңгіме шебері, өнер тақырыбы, өнер адамдары, күйші, ұлттың өнерлісі.

Кіріспе

Қазақ әдебиетінде өзіндік орны бар ірі тұлғалардың бірі - Т. Әлімқұлов. Т.Әлімқұлов өзінің «Мәңгілік құбылыс» атты бір мақаласында: «Ұлылықты танудың өзі – ұлылық. Классикалық үлгі ескереді, үрдіс үзіледі деушілер берік жеміс базарлаушыға тең. Жаңа қоғамның өсу заңын білу, жаңа өмірді сезіне саралау, тың ізденіс өткенді қайталауға соқпайды, өткенді есте тұта, одан тәлім-тәрбие ала, жанды жаңалық ашуға септеседі» [1, 5], – дейтін тамаша тұжырым айтатыны бар.

Шын мәнінде де Тәкен ұлылықты сезіне білген, ұлылыққа бас ие білген адал да рухани мұрасы тазалықты қажет ететін, қайталанбас дара шабандоздың өзі. Оған өзінің кейінгі ұрпаққа қалдырған шөлдесе шөлін басатын, шіміркенсе ақыл қосатын, сөзге тоқтам салатын сарқылмас туындылары куә.

Ұлы суреткер бойынан күнәсіз қағазға күнәсіз ой құйған жазушыны, табиғаттай құлпырса да, табиғаттай қайталанбайтын тұлғаны, өлмейтін ой, сөнбейтін сезім қалдырған мұраны, тәңірлік тылсым тіл дарыған жанды көруімізге болады.

Ұлы суреткердің жүрегі өмірде өзінше тұнғанымен, заманалар толқынында ұдайы тулаумен келетінін, тулай беретінін өмір танытады. Өйткені оның пенде ретіндегі тән өлімі өзінікі болғанымен, шығармашылық рухани баянды өмірлері өзгелердікі, яғни біздердікі, келешек ұрпақтардікі. Әдебиет тарихында артына өшпестей мұра қалдырған Тәкен шығармалары теңдесі жоқ ерлік болып табылады.

Зерттеудің нысаны:

Тәкен Әлімқұловтың «Туған ауыл» жинағынан «Қара қобыз», «Көкейкесті», «Жиен», «Қарай» сияқты әңгімелерімен бірге «Күрең өзен» кітабына енген «Көк Қаршыға», «Телқоңыр», «Кертолғау», «Қаралы қызық», «Тұлпардың тағдыры», «Сары сыбызғы» шығармаларын зерттеу нысаны ретінде қарастырылды.

Зерттеудің пәні: қазіргі қазақ әдебиеті

Мақсаты: Т. Әлімқұловтың шығармашылығы қазақ әдебиеті көлемінде арналы сирек, дара құбылыс ретінде бағаланғаны белгілі. Әдебиеттану ғылымында Т. Әлімқұлов творчествосының бұлайша өте жоғары бағалануы, ең алдымен, оның жаңашыл сипатына байланысты. Т. Әлімқұловтың жаңашылдығы шектеулі шеңбердегі құбылыс емес, М. Әуезовтен бергі кезеңдегі қазақ прозасы көлеміндегі айтулы жетістігін таныту. Қазақ прозасындағы өнер тақырыбын, оның кең көлемде зерттелуін, осы тақырыпқа өз көркем шығармаларын арнаған қаламгерлеріміздің еңбектерін көркемдік тұрғыдан талдап, оның әдебиеттегі маңызы мен мәнін танытудағы қаламгерлер шеберлігін пайымдау.

Міндеттері:

- өнер иесі мен билік иесі арасындағы таным, тұрғы қайшылығын, кейіпкерлердің
- болмыс-бітімін, даралық сипатын жанрлық, тақырыптық сипатын жағынан зерделеу;
- өнер тақырыбындағы көркем шығармалардың формалық және идеялық ізденіс
- негіздерін қарастыру, олардың жалпы және сипаттық тұрғыдағы дәстүрлі жаңашылдық аспектілерге арақатынасын анықтау.

Зерттеудің әдістері мен нәтижесі: Зерттеу барысында ізденіс әдісі маңызды болды. Ол бұрын белгісіз болып келген әдеби мұраларды жан-жақты саралауда қолданылды. Зерттеу ісі мәліметтерді өңдеу, сараптау-талдау (анализ) және жинастыру (синтез), топшылау, салыстыру,

жүйелендіру, тұжырымдау әдістері арқылы жүргізілді. Зерттеудің басты әдісі талдау-жинақтау мен тұжырымдау болды.

Тәкен шығармаларын зерттеуде ұлтжандылық қасиет ұдайы қоңыр самалдай есіп, жанынды тербеп отыратындығын байқадым. Зерттеу нәтижесінде қаламгердің түпкі мақсаты – халықтың салт-санасын, қалыптасқан әдет-ғұрыптарын, ырым-жоралғысын, яғни қадым заманнан бүгінгі күнге қаймағы бұзылмай жеткен ұлттық руханиятымыздағы терең, мәңгілік сарындарды жоғалтып алмау, қайта тірілту, қайта жандандыру. Ел мен жер тағдырындағы жан ауыртатын қоғамдық керенаулық, әлеуметтік самарқаулық, салақтық, бойкүйездік, әсіресе рухани тоқырау, рухани жұтандық – қаламгердің көзге шұқып көрсететін кеселдері осылар. Осыған жауап іздеген тынымсыз әрекет бар Тәкен туындыларында.

«Дүниеде өз басыңнан кешірмеген нәрсеге қалам ұрудан қиын не бар?» – деп қиналатын, күйзелетін Тәкен Әлімқұлов өзінің шығармашылық ғұмыры мен жолында тек өзінің басынан кешкендерін жазған. Шығармаларында оқиға, уақыт, кейіпкер әр түрлі жағдайға көрінгенмен, адам тағдыры, адам тағдырының тұңғыштығы ешқандай жағдайға ұшырамаған күйі, сиқырлы күдіреті арқылы бояуы алуан түрлі, өміршең қалпында тұтас болмысымен көрініс тапқан. Бұған Абай, Ақан, Махамбет, Тәттімбет, Ықылас, Сүгір, Қасым сияқты тағдыры тұңғыш тұлғалардың Тәкен туындыларында көрініс тапқанын айтуға болады. Бұл ірі тұлғалардың өзіндік болмыс бітімі Тәкен шығармаларында жан-жақты сипатталуымен қатар өнердегі орны да табыла бермейтін құндылықты танытады.

Тарих қойнауына сыр бере үңілсек, өнердің отауы, табиғаты – қазақ жазушыларының әріден жайлап келе жатқан өрісі. Бұл ретте Тәкен жалғыз емес, «жалғыздың шаңы шықпас» демекші, әр сөзінен дерлік кер даланың ой толғағы, өксік тепкісі бүлкілдеп жатқан М. Әуезов те бар емес пе, анау қамау терін алып алғанда шелектей танауымен ғана емес, тұяқ-тұяғымен тыныстап шабатын Құлагердей Жансүгіров те бар емес пе, драматургияда саласында Ақан тағдырын ыршынып тұрып толғаған Ғ. Мүсірепов, Біржан бейнесін шырқау биікке көтерген Қ. Жұмалиев те бар емес пе? Одан қала берді, әр күйінің әр ырғағы семсер серпердей Құрманғазы атаны қабірінде дөңбекшіткен Х. Ерғалиевтің аздай аңыраған, жігердей жаңғақ дастаны бар. Міне, осылардың бәрі өнер тақырыбындағы саңлақтардың ерен еңбектерін көпшілікке тарту етті емес пе?

Тәкен де өнер тақырыбындағы туындыларында өксікке шомылып өткен саңлақтарды бүгінгі қауымға танытумен бірге, солар арқылы бүгінгі бүгінгінің өзіне танытсам деген мақсаттың белгілері көп. Жазушы мүсіндеп отырған суреткеріне тән шыны таза мінез байқатып, ерекше ыстық сезіммен сүйсіне қарайды. Жазушы арлы да, даусыз өнердің қай уақыт, қай кеңістіктен

де биік екенін расқа жору үстінде, кешегі өткен шаңқанбоз саңлақтардың бүгінгі күн – қауым адамның еншілесі екенін танытады. Заманымен, тағдырымен емес, өмірге, еліне, жеріне деген құштарлығымен, талайымен емес, талантымен, суреткерлік ізденіс, толғаныс-толғамымен еншілес екенін де танытады. Т. Әлімқұловтың осындай сыншыл ойлары көп жазушының бойынан табыла бермейтін қасиет екені осыдан көрінеді.

Тәкен Әлімқұловтың «Туған ауыл» жинағына «Қара қобыз», «Көкейкесті», «Жиен», «Қараой» сияқты әңгімелері енді. Осы әңгімелерінде Махамбет, Ықылас, Сүгір, Сәкен тәрізді ұлы тұлғалардың трагедиясы мен драмасы шеберлікпен суреттеледі. Заманының әлеуметтік ортасына сыймаған, көкіректері шер-шеменге толы тұңғыық тағдырлардың өмірден алған тауқыметін Тәкен Әлімқұлов теңдессіз суреткерлікпен жеткізе білген.

Сондай-ақ «Күрең өзен» кітабына «Көк Қаршыға», «Телқоңыр», «Кертолғау» жинағындағы «Кертолғау», «Қаралы қызық», «Тұлпардың тағдыры», «Сары сыбызғы» әңгімелерінен ұлы суреткер Тәкен Әлімқұловтың тұңғыық тағдырын, тылсым тамырлы сөз өнерінің дербес әлемін танытатын әлемдік биік деңгейдегі туындылар екенін байқауымызға болады.

Енді сол туындыларына тоқталайып өтейік. «Көк Қаршыға» атты әңгімесінде Ақан серінің қартайған шағында баласы Ыбан екеуінің тау кезіп, елден кеткен кезін баяндайды. «Ел ішіндегі сыпсың сөз, қаңқу өсектен мезі болып, тау кезіп тыныштықты қалаған ақын көп замандасының қырық пышақ боп қырқысына көл жағасында отырып, жынды кісідей жалғыз күледі»... «Серігі – мылқау баласы Ыбан ғана» [2, 34].

«Осындай күйзелісті сәттерде мылқау бала әкесінің толқынысын томсарылған қабағынан, ұзын кірпіктердің самарқау қимылынан таниды. Ыбанның «бала-лаған» шолак тіліне, саусақтарының оралымды беәнесіне Ақан да түсініп алған. Екеуі бірін-бірі бауырмал ыммен жұбатыды. Тіпті, кейде қамкөңіл әке бастан кешкен қилы-қилы күннің қайсыбір хикаясын мылқау серікке шежіре етіп шертеді. Саусақтар сыртылдап, қас-қабак құбылғанда, сырттан қараған адамға, шынында да, жындыға ұқсап көрінуі бек мүмкін еді» [2, 41].

Табиғат өзі таршылық еткен қасиетті басқа жағынан асырып та беретіні белгілі. Ыбан мылқау болғанмен оның ішкі жан дүниесі таза, ұғымтал, сезімтал, ол кез келген көңіл күйді қас-қабактың қағысынан, әрбір ым-ишарадан танитын сұңғыла, сезімтал жан.

Суреткер мылқау бала бойындағы ерекше қасиетті қапы жібермей, қадағалай зерттейді, зергерлікпен бейнелей де біледі. Автордың кейіпкер кескініндегі ішкі сезімнің сырын ашар әрбір ишараны, мимикалық қозғалысты дәл тауып беру қасиеті де қуантарлық. Үзіндіден мысал: «Ұзын кірпіктері тілсіз қимылдап, қанаты қозған көбелекті еске түсіреді» [2, 43].

Ыбан, сонсоң ащы ішектей ұзыннан-ұзақ созылып жатқан қым-қиғаш өмірі. Осы өмірдің қызылды-жасылды, азалы-қаралы беттерін «құлақты қытықтайтын сыбдыры жоқ, көңілге үрей салатын сүйкімсіз судыры бар» Қамысақтының жағасында тарақтап отырған тұсы екен. Тағдыр мен сол тағдырдың иесі – адамның, ара ағайынға табиғатты тартып, беттескен тұсы. Байқап отырсақ:

Ақанның тағдырға өкпесі жоқ, таңданысы бар – запыран таңданыс; тағдырдың Ақанға өкпесі де, таңданысы да жоқ, енжарлығы бар – зұлмат енжарлық. Сонсоң ол да – паң; мұны Ақан да біледі. Бірақ тағдырдың шылбырына оралып, құрақ ұшып жүрген Ақан жоқ. Ол туысынан – өр.

Сонсоң да Ақан мен тағдырдың қаржасуы – бітпейтін дау. Ал мәмілеге бойы үйренген жұрт Ақанның бұл сырын қайдан ұқсын. Олардың ұғымында Ақан жынданған, сонсоң да, мүсіркегені болмаса, Ақанның азасына қабырғасы қайысып жатқан ел жоқ. Оларға «босаған ыдысын өсек-аяңға толтырып әкету» керек, қызық керек – трагедия өсектің өзегіне айналды деген сөз.

Қайыру бермей желдеп кеткен Көкжендет анау, мертігіп өлген Қараторғай анау, айбалтаға жығылған Құлагер анау.

Ақанды бұл фәниге матастырып қойған не құдірет? Оны Ақанның өзі де біледі. Ол – жаратылысында азаттықтан, әсемдіктен тоят алуға жаралған серінің шерлі жүрегі. Бұл өмірдің көп адамды ырсылдатып қойған байлығын, мансабын, күлегеш келіншектей баянсыз әрін емес, өнерін, арын тани түссем деген жүрек. Кердаланың Ақандай түлеп ұшқан ұланы үшін бұл фәнидің құс төсек, Тінә болыстың сегіз бөлме ағаш үйі емес, мына жесірдей сарнаған сары желге төсін аймалатып тұншығып жылаған Қамысақты, мынау «Ыбанның ба-балаған шолақ тілі», мынау зұлмат тағдырдың еркіндіке жібере салған соңғы сыйы – жабайы қаршыға. Сосын, мынау «қаңтарулы қаңсыған ақ құба домбыра». Ақан осы Қамысақтының жағасында отырып жарты патшадай тасып жүрген кездерін еске алғанда шалқымайды, бір басында тасырлаған соққы бүкіл бір ұлттың өнерлісін қарқ етерлік болса да, осы соққы тасыры ойына оралғанда жасып, шөгіп қалар да Ақан жоқ. Ащы-тұщыны қатар татқан, ылғи татқан Ақанға тағдырдың күйлеген барыстай құбылмалығы белгілі. Бірақ қандай зауал шақ тумасын, тағдырдың қай бетпақтығына да азалы әуенді әзер-әзер көтеріп жүрген көкірегімен қарсы шабарын ол біледі. Себебі, ол – өнердің өрені. Ал өнердің өрені табиғатын тапталпасқа, қорлыққа көнбесе керек қой.

Өңгіменің кейіпкері – серінің тынышын алған тағы қаршыға, осы қаршығаны бойлай шымыр өрілген хикаялар Ақанның осы мінезінің айғағындай. «... Қаршығаның қызығы әлі алда. Әбден қол боп алсын, сонан кейін Көкжендетілген құстан атының белі майысатын болады. – Сол күнге бір жеткізінші, Ақан аға! Бүгін құмардан қанбай қалдық қой», – деп Қанафия әлденеге еңкейе бергенде, басынан зерлі сары тақиясы ұшып түсті. Жеті атадан бері ауысып келе жатқандай жас төренің зерлі тақиясы тым көне еді.

Қолға қонған қаршығаны оққа байлаған мейірімсіз Кенесары осындай жез телпек киіпті деген кеуесет бар. Ақан: «Бөрінің бөлтiрiгiнiң бас киiмi де бөтен» деп, бiр қойды» [2, 56].

«Дәлiз тар да аласа едi. Ақан қаршыға орнына еденнен зерлi тақияны тауып алды. Қанафияеың тақиясы екенiн жыға таныды» [2, 58]. Мiне, осы жерге ерекше назар аударған зерлi сары тақия кейiн ұрының кiм екенiн айтпай-ақ тауып бередi. Суреткердiң әрбiр детальдi орынды ойната бiлуi оған терең мән-мағына беруi қуантады.

Ақан саятшылығын қаршығаға ғана жасап жүрген жоқ – өнерге жасап жүр, азатшылдыққа жасап жүр. Ақан қараңғы аспанға қарсы шапқан арыстан – өнер иесi. Осы шабасында мерт болары серi үшiн беймәлiм жайт емсе. Бiрақ бұл тақылеттес мертiгi өнердi – азатшылдықты қараңғылықтың қыл шiдерiнен құтқарумен бiрдей. Осы ретте Ақанның мансап пен байлықты азатшыл өнердiң, жан бостандығының жолына құрбандыққа шалатын ақкөз даналығы да бар. Қайталап айтуға керек: көк қаршыға қазақтың күңiренiп өлген соңғы серiсi үшiн өнердiң баламасы. Ал өнер, өз кезегiнде, қай қатер, қай мазақ, қай қазаға да қасқайып қарсы тұратын; адамның еркiндiгiн ту етiп көтерер, шындықты, ең алдымен, қанқақсаған шындықты айғақтар ардың дабысы. Қолы – күш, қалтасы – қазына Тiнәдай тектiнiң қолқасын жерге тастайтын өлмелi шал қылығының ерен бiр уығы осы иiрiмде жатыр...

«Серi шалдың жас жүрегi өртеңге шыққан қызғалдақтай лүпiл қағады», - дейдi жазушы әңгiмесiнiң соңында. Ал «серiнiң төс қалтасынан үлбiреп шығып тұрған екi тал қауырсынды» көргенде, оқығыш жүрек осы қызғалдақты, осындай қызғалдақтарды күндердiң күнiнде керiмсал ұрарын бiлiп, шаншып-шаншып кетедi. Жетiмдiкке мырза фәнидiң Ақандай көрiнiң ақ шарасына тағы да у тамызғанын ойлап және де далалы өңiрдiң ой тепкiлi, тымық қайнарындай әңгiменiң әдеми келiсiмiн, бүтiн бiтiмiн сезiп шаншиды...

«Телқоңыр» әңгiмесiнде жазушы атақты күйшi, шертпе күйдiң дүлдүлi Сүгiр өмiрiне соғып, Сүгiр өнерiн сөз етедi. Бұл әңгiмесiнде Сүгiр күйшiлiгiмен, көрегендiгiмен, ақыл-парасатымен, орындаушылық талантымен ерекшеленедi. Сайып келгенде, оқиғаның бәрi Сүгiр домбырасынан атақты «Телқоңыр» күйiнiң өмiрге келуi төңiрегiнде топтастырылады. Қаламгер күйдiң шығуына, дүниеге келуiне түрткi болған, күйшiнiң жан дүниесiне терең әсер еткен өмiр құбылыстарына кеңiрек тоқталады. Осы бiр процестi жазушы әсерлi де, құнарлы талдай бiледi. Оқиға ширьға келiп, үлкен толғаныстарға, тамырлы ойларға жетелейдi. Қызыл құлынның күтпеген жерден Сүгiр шаңырағына сау ете қалған ауыл атқамiнерлерiнiң қонақ асына сойылып кетуi, бiр қарағанда қарапайым оқиға тәрiздi. Сүгiр өмiрiнен алынған осы қарапайым көрiнiс, әңгiме соңында терең психологиялық, философиялық түйiндеулерге келiп сабақтасады. Жанары

жаудыраған жас құлынның тағдыры адам тағдырымен астасады. Ақырында күй болып төгіледі.

Сүгірдің жан дүниесін астан-кестен еткен бұл жағдай із-түссіз кетпейді. Құлынның енесін іздеп шырқыраған даусын, қас қағым сәтте құлынынан айрылған биенің сағынышы мен шерін жүрек сыздататын күйге сыйғызған. Сүгір таланты тайға басқандай танылады. Қызыл құлын бауыздалар сәттегі суретті жан жүрегін елжіремей, бауыр етің егілмей оқу қиын. Ой тереңдігінің, сөздегі суреткерліктің шым-шымдап көрінер иұсы осы. «Бала сары сәскеде қызыл құлынды шырқырата айдап келе жатты. Енесінен ажырасқан құлын көткеншектеп, үйіріне қаша берді. Оған бала ырық бермей, сойылдап, аяусыз сабалап, ауылға қарай қуғыштады. Құлын от басына жақындаған сайын сұмдықты сезгендей шырқырап, қоңыраулы үнімен кісінеп, жан ұшыра бастады. Үш қырқаның ар жағындағы енесі бірге кісінеді. Ол да туған төліне ұқсап, жылқышыдан қатты қағажу көріп, аяусыз таяқ жеді. Бұны сезген сайын қызыл құлын шыжкөбелек боп, бәйектеніп, бауырынан іріді. Қызғылтым түгі терге шомылып, қылшығы жапырылып, күнәсіз көзі жасқа толды. От басына жақындағанда, арттағы сағыныштан, алдағы үрейден қаны бұзылып, басы айналды. Қуғыннан өкпесі күйіп, тәлтірек қақты» [3, 56]. Осылай құлын трагедиясы қанды жасы сорғалаған күйінде суретке, бейнеге айналады.

Жазушы адам трагедиясын, болмаса аң, құс, жылқы трагедиясын суреттеген тұстарда өзгеше өнерпаздық танытады. Оқырманын сендіреді, сендіріп қана қоймайды, өзімен бірге тебіренеді. Қызыл құлынның осылайша бір сәттік намыс, яғни қазақтың сүйекке біткен қасиеті – қонағына жалғыз тұяғын жығып беруге дайын тұратын қонақжайлығы кесірінен пышаққа ілінуі Сүгірдің білместігінен болады. Қызыл құлынның бауыздалғалы тұрғанынан хабар алған Сүгірдің әкесі жан ұшыра ұлының үйіне жетеді. Бірақ, кеш қалып: – Қап! – деп, санын бірақ соғады. Аққудай аппақ шал қара құстай қалбаңдап тұрып іштегі күйігін жеткізеді: «Оның бәрі мақұл ғой, мен құлынның етінің бұзылғанына күйінемін» [3, 57], – дейді.

Айтса айтқандай, алдарына ас келгенде қонақтың бәрі құлынның етінің іріп кеткендігін ескертеді. Оның сырын әкесі Сүгірге түсіндіреді. Жылқы баққан ел құлынды енесімен бірге айдап келіп, сойысқа шалатынын әке аузынан естиміз. Енесін қимаған, жарық дүниемен қоштасатын алдын ала сезіп, шырқырап, жан тәсілім жасайтын жануар жарықтықтың жалғыз төлі – жас құлынның жайрап түскенін, соңынан құлынынан айрылған көк биенің байыз таппай, кісінеп, күндіз-түні төлін іздеген зары кісінің сай-сүйегін сырқырататындай көркемдік қуатпен, шынайы суреткерлікпен беріледі.

Анасын іздеп шырқыраған, қолды-аяққа тұрмай сағынған қас-қағым сәттің өзі оның қанын қарайтып, етін күйдіреді. Мұны жылқыны жанына, қанатына балаған қазақ қана сезіп, біле алған. Жылқы баласының бар қасиеті осында

еді. Ажалмен бетпе-бет жалғыз қалған жас төлдің үрейден талшықтай етінің тарам-тарам езіліп, іріп кеткендігін қаламгер шығармаға кездейсоқ кіргізбеген. Осының шын өмірде қалай болатындығын көзіміз көрген жоқ, ал енді мына контексте бұл сурет құлын трагедиясын шарықтау шегіне жеткізген.

Күйдің домбыраға түсу, өмірге келу сыры да қызық. Құлынын жоқтап, күннен-күнге шөгіп бара жатқан көк биеге басқа төлді бауырына салып қанша телісе де, бие қатқан тондай ию бермей, қасарысып тұрып алады. Енді оны аман қалған қоңыр құлынға идірудің жалғыз жолы – күй құдіретінде жатқандығын Қаратау өңіріне атағы шыққан, алты қырқаның астындағы текті жылқыны даусынан танитын ат сыншысы айтады. Жаң күй осылайша өмірге келді.

Күйдің басталуын, бастапқы тарауларын, шарықтау шегін қаламгер ұзақ толғап, қағысты қайырып келеді де, сонын былайша түйіндейді: «Күйші атаулыда басыр түйсік болмақ. Сол түйсік Сүгірдің кеудесінде оқыс оянды. Оның сезімтал саусақтары домбыраның сағасына шоршып түсті де, тың дыбыстар шыға бастады.

Енді шертіс те шымшыс та өзгерді. Өкініштің орнын уаныш басты. Домбыра аңырамай, еркелеп шыға келді. Бейне, қу шанақтан қызыл құлын кісінегендей болды. Жіңішке, әсем әуез төгілді. «Тәйри-тәйри, тәйри-тай» деген нәзік те ерке дыбыстар сағалақтан бұғалыққа қарай өрлеп, бара-бара құлшына кісінеп кетті. Жансыз ағашқа жан бітті, ыңқылдады. Пернелер иіп, екі ішек еңірегенде, көк бие қоса еңіреді. Артынша оқыранып, еміренді. Қоңыр құлынды иіскегенде жаудыр көзі жасқа толып кетті. Бие иіді... Күйші бусана балқыды...» [3, 58].

Бірнеше күндер бойы өзіне телінген қоңыр құлынды тепсініп, жанына жолатпаған көк бие құлағының түбінен Сүгірдің жаңа шығарған сазды күйі төгілгенде өзгеріп сала береді. Биенің қайғыдан қатып-семген емшегінің қалайша жібіп, бөтен құлынға бауырын тосқаны тебіренеді. «Телқоңыр» атанған күй құдіреті осылайша ақыл иесі адам түгілі, есті жануар жылқының да жан жүрегін тербеп, енелік мейірімін оятқандығы терең әсер қалдырады.

«Кертолғау» атты әңгімеде қарапайым қызметкер Атабек Асылбеков секілді ел іші-өнер кенішімен кездескен, оның өнерін тамашалаған сәттерді асқан сезімталдықпен суреттей білген саңлақ жазушы күй секілді киелі өнердің өмірі бір сәттік, ол ойламаған жерде туып, қайтып қайталанбайтын шығармашылық, психологиялық құбылыс екенін жете жазады.

«Бір өкініші сол, Атабек Асылбеков енді ешқашан, еш жерде, еш ортада «Кертолғауды» дәл төмендегіше балбыратып тарта алмайды. Мұндай көңілдің хошынан оянған сирек сәт қайта оралмайды. Бір есептен, сахара күйшілерінің домбыраны нотасыз тартқаны саңлақтың қамшысына бара-бар болған ба, қалай? Белгілі бір күйді дәл бір ырғақта, бір нәште қайталаудың қиындығында өнердің құбылмалы қыры, қыран шабыттың айнымалылығы жатпасын?! Шіркін, дүниеге екі келмес шебер шертістер-ай!...» [3, 40].

Ал «Күйші» әңгімесінде шопандар тойына жиналған өнерлі топтың ортасында жұртшылықты домбыра қағысымен тәнті еткен, Сүгірдің сүйікті шәкіртінің бірі болған Төлеген Момбековтың өнері ерекше сомдалады. Жазушы Төлегеннің домбыра қағысын былай сипаттайды: «Төлеген «Кертолғауды», Сүгірдің «Телқоңырын» тартқанда екі ішектің асты-үстің бірдей алып, саусақпен шертіп тартады. Шебер саусақтар сылқым домбыраның төсінде еркін ойнақшып, бірде шанақтан, бірде сағадан шалып, шымшып, толғап, ерсілі-қарсылы шертіп, сансыз ызынды қырық құбылтады» [2, 68].

Автор осы әңгімесі арқылы өз оқырманына тек Төлеген туралы мәлімет беруді көздемейді, Қаратау өңіріндегі шертпе күй мектебінің тарихынан да сыр шертеді. Ғалым Г. Пірәлиева қаламгердің осы ерекшелігін өз пікірімен қуаттай түседі: «Музыка да ойнауда саусақтың мәні зор ғой. Төлегеннің етшең де шымыр саусақтары керемет дәмді ызындар шығарды. Шалдың қолындай қалтырауық емес, қажырлы, қонды қол домбыра саңлақты емін-еркін билетіп барған сайын ашындырып жіберді. Толассыз тартыстың аяғы «Қаратау» шертпесіне сайды. Домбыра еркелей сыңқылдап, соны әуенге көшті» [4, 5].

Қорытынды

Өнердің ұлағаттылығын толғайтын аталмыш еңбектер ақындыққа ақиық, қара сөзге мұзбалақ қосқан Тәкен Әлімқұловтың сан қырлы талантын танытады.

Тәкен Әлімқұлов киелі күй өнерінің талғампаз тыңдаушысы, жанашыр насихаттаушысы ғана емес, ол туралы танымдық, білімпаздық білгірлікпен айта білетін өнегелі ұстаз да, таптырмас тәлімгер де, осы өнердің майталман бағбаны да секілді.

Тәкен Әлімқұлов өзінің ең таңдаулы туындыларында әрқашан өмірдің ашы-тұщысын көп татқан, ойланған, толғанған санаткер ретінде, өткен дәуір мен осы мезгілдің ішкі байланысын көзге ілінбес нәзік нәрселерден ұғуға тырысқан ұлы суреткер ретінде көркемдік шырқау биікке көтерілген.

Пайдаланған деректер тізімі

1 **Сүлейменов, А.** Болмыспен бетпе-бет: сын мақалалар, эсселер, сұхбаттар, ой-толғамдар, аудармалар. – Алматы : Жас қазақ, 2001. – 216 б.

2 **Әбдезұлы, Қ. Т.** Әлімқұлов шығармашылығы және 60-80 жылдардағы қазақ прозасы. Дәстүр және жалғастық. – Алматы : Ғылым, 2001. – 320 б.

3 **Әлімқұлов, Т.** «Телқоңыр». – Алматы : «Раритет», 2003, – 240 б.

4 **Пірәлиева, Г.** Тәкен Әлімқұловтың шығармашылығындағы заттық әлем // Қазақ әдебиеті. – Алматы, 2003. – № 10. – 45 б.

References

1 **Súleimenov, A.** Bolmyspen betpe-bet: syn maqalalar, eseler, suhbattar, oi-tolǵamdar, aýdarmalar [Suleimenov A. Face to face: critical articles, essays, interviews, reflections, translations]. – Almaty : Zhas Kazakh, 2001. – 216 p.

2 **Ábdezuly, Q. T.** Álimqulov shyǵarmashylyǵy jáne 60-80 jylbardaǵy qazaq prozasy. Dástúr jáne jalǵastyq [Abdezovich K. Works of T. Alimkulov and Kazakh prose of the 60–80 s. Tradition and continuity]. – Almaty : Science, 2001. – 320 p.

3 **Álimqulov, T.** «Telqońyr» [Alimkulov T. «Telkonyr»]. – Almaty : «Rarity», 2003. – 240 p.

4 **Pirálieva, G.** Táken Álimqulovtyń shyǵarmashylyǵyndaǵy zattyq álem [Piralieva G. The material world in the works of Taken Alimkulov] // Kazakh literature. – Almaty, 2003. – № 10. – 45 p.

Материал баспаға 16.03.21 түсті.

Б. А. Каримсакова

Каспийский университет технологии и инжиниринга имени Ш. Есенова, Республика Казахстан, г. Актау.

Материал поступил в редакцию 16.03.21.

Т. АЛИМКУЛОВ – ВЕЛИКИЙ ХУДОЖНИК

В своих произведениях на тему искусства Такен не только раскрывает обществу великих представителей искусства, но и с помощью музыкальных произведений великих кюйши хочет ознакомить современную публику актуальными темами современности. Писатель показывает чистый характер изображаемого в искусстве, восхищаясь им с особой теплотой и искренностью. Автор пытается доказать, что искусство является бесспорным, когда он выше времени и пространности показывая, что жажда прошлого является продолжением настоящего. Он показывает не только свое время и судьбу, но и свою страсть к жизни, родине и земле, раскрывая художественные искания и мысли.

Это показывает, что столь критических мысли Т. Алимкулова не встречаются у многих писателей.

Ключевые слова: история литературы, Т. Алимкулов, писатель, художник, художественная тема, деятели искусства, кюйши.

B.A. Karimsakova

Sh.Yessenov Caspian University of Technologies and Engineering,

Republic of Kazakhstan, Aktau.

Material received on 16.03.21.

T. ALIMKULOV IS A GREAT ARTIST

In his works on the theme of art, Taken not only reveals the society of great representatives of art, but also, with the help of musical works of great kuishi, wants to acquaint the modern public with relevant topics of our time. The writer shows the pure character of what is depicted in art, admiring him with special warmth and sincerity. The author tries to prove that art is indisputable when it is above time and spaciousness showing that the thirst for the past is a continuation of the present. He shows not only his time and destiny, but also his passion for life, homeland and land, revealing artistic searches and thoughts.

This shows that such critical thoughts of T. Alimkulov are not found in many writers.

Keywords: history of literature, T. Alimkulov, writer, artist, artistic theme, art workers, kuishi.

Теруге 16.03.2021 ж. жіберілді. Басуға 26.03.2021 ж. қол қойылды.
Электронды баспа
1,80 Mb RAM

Шартты баспа табағы 17,0. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген: А. Шукурбаева
Корректор: А. Р. Омарова
Тапсырыс № 3754

Сдано в набор 16.03.2021 г. Подписано в печать 26.03.2021 г.
Электронное издание
1,80 Mb RAM

Усл. печ. л. 17,0. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка: А. Шукурбаева
Корректор: А. Р. Омарова
Заказ № 3754

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.
67-36-69
e-mail: kereku@tou.edu.kz
www.vestnik.tou.edu.kz